

Research Paper

Pathology of the Development Program of Sistan and Baluchistan Province (based on the Institutional Approach)

Abdolhamid Roodini¹, Seyed Mohammad Ali Shariati^{2*}, Hamidreza Mirtavousi³

1. PhD student, Department of Political Science, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Political Science, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran.

ARTICLE INFO

PP:23-38

Use your device to scan and
read the article online

Keywords:

*Development, pathology,
Institutional Approach
Sistan and Baluchistan.*

Abstract

In this research, we are looking for the pathology of the development programs of Sistan and Baluchistan province based on the institutional approach. Most of the border areas of the country are less developed, ethnic elites are less present in macro and middle administrations, ethnic diversity is not viewed as a positive thing and is considered as a threat. The main question of the research is, from the perspective of the theoretical indicators of new institutionalism, what are the most important development aspects and development vulnerabilities of Sistan and Baluchistan province? The hypothesis of the research is that it seems that one of the most important areas of vulnerability in the development programs of Sistan and Baluchistan province is the lack of balance in planning, lack of attention to the texture and culture of the region, and lack of foresight and attention to behavioral radicalism among The regional groups pointed out, to prove it, we use the descriptive-analytical method and collect data from documentary and library sources. The findings of the research showed that the security view towards the ideas of radical and extremist groups in the region has caused Sistan and Baluchistan to not have a place in the basket of development goals worthy of the province in the development policies of the country.

Citation: Roodini, A., Shariati, S M, Mirtavousi, H R (2023). **Pathology of the Development Program of Sistan and Baluchistan Province (based on the Institutional Approach)**. *Geography(Regional Planning)*, 13(52), 23-38.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.225031.2405

DOR:

*Corresponding author: Seyed Mohammad Ali Shariati, **Email:** shariaty1347@gmail.com

Copyright © 2023 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The province of Sistan and Baluchistan has witnessed some developments. However, adopting a realistic perspective necessitates acknowledging that, in terms of economic and social indicators, the province exhibits substantial deviations from the ideal benchmarks. Residents in these regions often sense economic, social, and political discrimination. For instance, according to the 2018 statistics from the Iran Statistics Center, the unemployment rate in the province was 13.6%. In the same year, Fars and Semnan provinces reported lower rates of 8.2% and 7%, respectively. Inflation rates for the 12 months ending in June 2018, as indicated by the National Statistics Portal of Iran, reveal that Qom, Hormozgan, and Kerman provinces had the lowest rates at 31.4%, 31.8%, and 32.2%, respectively. In contrast, Sistan and Baluchistan experienced a notably higher inflation rate of 42.8% compared to other provinces. These experiences of discrimination and relatively negative economic indicators, such as high unemployment, significant class gaps, and low welfare standards, have led to instabilities and public protests in several cities within the province.

According to local experts, despite possessing mines and a 1,300-kilometer border strip, Sistan and Baluchistan fail to efficiently utilize their resources. Instead, many young individuals from the province are migrating to other regions in search of employment opportunities, highlighting a reversal in the expected employment dynamics. Consequently, these issues necessitate researchers to conduct a thorough pathological analysis of potential sources of instability in the future and propose viable solutions. In this research, the primary question is, with regard to the theoretical indicators of new institutionalism, what are the key developmental aspects, security challenges, and political vulnerabilities of Sistan and Baluchistan province?

Methodology

In this research, an institutional approach has been employed to scrutinize the development program of Sistan and Baluchistan province.

The descriptive-analytical method is utilized to examine and analyze the execution and performance of the program. Data collection will be conducted from documentary sources and libraries to assess the existing institutions and processes involved in the implementation of the development plan. This methodology facilitates the analysis of constructive criticisms of institutions and the identification of influential factors contributing to challenges and obstacles in the developmental pathway. Through this approach, our aim is to pinpoint the effective institutional factors contributing to the successful advancement of the implemented development program and provide recommendations for enhancing the performance of institutions associated with development in Sistan and Baluchistan province.

Results and Discussion

The Sistan and Baluchistan province faces significant security challenges, including violence and terrorism in border cities, night traffic restrictions, and a pervasive sense of insecurity. These issues stem from historical experiences and media influence. The reinforcement of security measures, the presence of military forces, and their impact on provincial development have led to the neglect of social and economic needs. Iran, according to global indicators, is categorized as an underdeveloped country, with its border regions grappling with challenges such as investment threats, capital outflow, centralist governance, resource constraints, and inadequate attention to local development infrastructure. Sistan and Baluchistan exemplifies these issues. The institutional approach advocates for bolstering local leadership, regional development, and fostering collaboration among government layers, as well as the public and private sectors. Emphasizing cooperation among various local strata is vital to enhancing institutional performance and advancing regional development. This article underscores the necessity for a procedural and attitudinal shift towards border areas, recognizing their unique potentials and characteristics.

Conclusion

The theoretical foundations of border region development are grounded in theories attempting to interpret regional imbalance between central and peripheral areas and provide developmental solutions. One goal of the Islamic Revolution is alleviating underdevelopment in less-developed regions, prompting significant governmental efforts. Despite these endeavors, crucial geographic areas, such as border regions, still exhibit stark disparities in terms of prosperity and development compared to major population centers. Factors contributing to this include a young population's engagement in non-productive activities and a demand for foreign goods leading to the lucrative smuggling phenomenon. Economic development,

supported by legitimate government investments, can positively impact border regions, reducing the adverse effects of smuggling. Government-backed investments in small and transformational industries, activation of tourism potentials, and establishing border markets are effective strategies for fostering legal interactions and curbing illicit activities. Given the post-revolutionary development plans, spatial and regional planning becomes crucial for achieving balanced socio-economic development. The current approach, without land reform, may prolong the realization of balanced development, emphasizing the necessity of revising deprivation-alleviation policies and addressing existing imbalances between central and border regions.

References

1. A Glance at the Development Indicators of Sistan and Baluchistan Province. (2011). Economic Affairs and Planning Department, Ministry of Cooperation, Labor, and Social Welfare. [In Persian]
2. Aftekhari, R., & Tavakoli, M. (2002). Modernization of the legal system, with an emphasis on penalties and criminal procedures. Tehran: Tarhan. [In Persian]
3. Ahangari, A. M. (2003). Determining the degree of development of the counties of Lorestan province and a comparative study. Master's thesis, Faculty of Economics and Social Sciences, Shahid Chamran University, Ahvaz. [In Persian]
4. Danson, M., & Whittam, G. (2020). Regional Governance, Institutions and Development. The Web Book of Regional Science.
5. Ettehat, J., & Moosavi, S. Z. (2011). The reciprocal relationship between regional security and the development of political spaces with an emphasis on Sistan and Baluchistan. *Geopolitics Quarterly*, 7(21), 70-87. [In Persian]
6. Fakouhi, N. (2011). Inequality and deprivation alleviation, Volume I: Theoretical foundations, the physical plan of the Azerbaijan region. Tehran: Center for Urban and Architectural Studies of Iran. [In Persian]
7. Gordon, C., & Simon, M. (2009). European perspectives on cultural policy. (H. Ghoraei, Trans.). Tehran: Cultural Research Office in collaboration with the International Center for Dialogue among Civilizations. [In Persian]
8. Hasanzadeh Dailami, K. (2001). An investigation into the sociology of terrorism in Iran. Tehran: Ansari. [In Persian]
9. Khoub Aine, S. (2003). *Journal of Housing and Revolution*, No. 103, Autumn. [In Persian]
10. Lakshmanan, J., & Button, K. J. (2019). Institutions and regional development. In *Handbook of Regional Growth and Development Theories*.
11. Mahdavi-Shahnavazi, S., & Rasekhi, M. (2016). Urbanization in the cities of Sistan and Baluchistan and Baluchistan provinces during 1395. *Journal of Urban Studies and Planning*, 8(29), 29-44. [In Persian]
12. Malshovic, S. (2011). Sociology of ethnicity. (P. Delirpour, Trans.). Tehran: Ameh. [In Persian]
13. Masavati Azar, M. (1995). Social pathology of Iran (sociology of deviations). Tabriz: Nobel. [In Persian]
14. Mottaqi Dastanaei, A., Alipour, A., & Hemati Far, H. (2022). The relationship between religious identity and security in the Uramanat region of Kermanshah province. *National Security*, 12(43), 258-312. [In Persian]

15. Nazarian, A. (1996). Urban Geography of Iran. Tehran: Payam Noor University Press. [In Persian]
16. North, D. (2006). Institutions, institutional change, and economic performance. (M. Moeini, Trans.). Tehran: Organization for Planning and Budget. [In Persian]
17. Nourbakhsh, F. (2002). Human development and regional disparities in Iran. Tehran: Journal of Economic Research and Policies, Ministry of Economic Affairs and Finance, No. 28. [In Persian]
18. Sarookhani, B. (1991). An introduction to the sociology of the family. Tehran: Soroush. [In Persian]
19. Sepehri Rad, H. A., Nahtani Far, M., & Qasri, M. A. (2012). Establishment of energy industries on the southern coasts of Sistan and Baluchestan province and its impact on economic, social, and security development in the eastern part of the country. The First National Conference on Border Cities and Security, Challenges, and Approaches, University of Sistan and Baluchestan. [In Persian]
20. Statistical Center of Iran. (2019). Statistical Yearbook of Sistan and Baluchestan Province, 1398. [In Persian]
21. Taqvaii, M. (2000). An analysis of the urban network of Iran and its balancing methods. Doctoral dissertation, Department of Geography, Isfahan University. [In Persian]

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۲، پاییز ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

آسیب شناسی برنامه توسعه استان سیستان و بلوچستان (براساس رویکرد نهادگرا)

عبدالحمید رودینی - دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران

سید محمدعلی شریعتی* - استادیار گروه معارف اسلامی، واحد نجف آباد ایران، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران

حمیدرضا میرطاوسی - استادیار گروه علوم سیاسی، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
در این پژوهش بدنبال آسیب شناسی برنامه‌های توسعه‌ای استان سیستان و بلوچستان براساس رویکرد نهادگرایی هستیم. بیشتر نقاط مرزی کشور دچار کمتر توسعه یافتگی هستند نخبگان قومی در مدیریت‌های کلان و میانه کمتر حضور دارند، به تنوع اقوام به صورت یک امر مثبت نگاه نشده و به صورت تهدید تلقی می‌شود. پرسش اصلی پژوهش این است که از منظر شاخص‌های نظری نهادگرایی جدید مهم‌ترین جنبه‌های توسعه‌ای و آسیب‌پذیری‌های توسعه‌ای استان سیستان و بلوچستان کدامند؟ فرضیه پژوهش بدین گونه است که بنظر می‌رسد از مهمترین ساحت‌های آسیب‌پذیری برنامه‌های توسعه‌ای استان سیستان و بلوچستان می‌توان به عدم توازن در برنامه‌ریزی، عدم توجه به بافت و فرهنگ منطقه و عدم آینده نگری و توجه به رادیکالیسم رفتاری در میان گروه‌های منطقه اشاره کرد، برای اثبات آن از روش توصیفی - تحلیلی و گردآوری داده‌ها از منابع اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده می‌کنیم. یافته‌های پژوهش نشان داد که نگاه امنیتی نسبت به تفکرات گروه‌های رادیکال و افراطی در منطقه باعث شده که سیستان و بلوچستان در سبب آمایش توسعه‌ای جایگاهی در خورشان استان در سیاست‌های توسعه‌ای کلان کشوری نداشته باشد.	شماره صفحات: ۲۳-۳۸ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: توسعه، آسیب شناسی، رویکرد نهادگرا، سیستان و بلوچستان.

استناد: رودینی، عبدالحمید؛ شریعتی، سید محمدعلی؛ میرطاوسی، حمیدرضا (۱۴۰۲). آسیب شناسی برنامه توسعه استان سیستان و بلوچستان (براساس رویکرد نهادگرا). فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۲)، صص ۲۳-۳۸.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.225031.2405

DOR:

* نویسنده مسئول: سید محمدعلی شریعتی، پست الکترونیکی: shariaty1347@gmail.com

مقدمه

یکی از رویکردهای نظری در ارتباط با آسیب‌شناسی سیاسی امنیتی در سطوح ملی و استانی «رویکرد نهادگرا» است. این رویکرد، ناظر بر ماهیت و ساختار سیاسی-نهادی، نحوه حکمرانی حکومت و نهادهای حکومتی ملی و منطقه‌ای-محلی و نوع سیاست‌های اتخاذ شده حکومت در ابعاد گوناگون برای مدیریت جامعه چندپاره قومی و مذهبی است. در رویکرد نهادی، امکان‌سنجی ثبات و بی‌ثباتی سیاسی و امنیتی به‌ویژه در جوامع چندپاره قومی و مذهبی بستگی به متغیرهای مهم مداخله‌گر نهادی دارد. در این رویکرد که شاخص‌های آن اثربخشی نقش‌ها و وظایف، ارتقا ارزش‌ها، شفاف‌سازی، ظرفیت‌سازی، پاسخگویی و... است، دولت و نقش آن در توسعه اقتصادی، رفاه و عدالت اجتماعی است که با پیچیده و گسترده شدن فعالیت‌های دولت و افزایش انتظارات و نیازهای جامعه دیگر نمی‌توان دولت را به تنهایی متولی و مسئول همه مسائل جامعه دانست در چنین شرایطی تلاش‌های دولت به همراه دیگر نهادهای موجود در جامعه است که می‌تواند پاسخگوی نیازها باشد، نهاد دولت به دلیل کمبود دانش و مهارت‌های لازم در بدنه کارشناسی، منابع مالی محدود، عدم انعطاف سازمانی، بوروکراسی‌های متمرکز و قانون‌دار از انجام بسیاری از فعالیت‌های ضروری باز مانده است و نیاز به همکاری سایر نهادها را به‌خوبی احساس کرده است. وجه اشتراک این رویکرد با نظریه نهادگرایی در تأکید بر نقش نهادهاست؛ گرچه در حکمرانی خوب علاوه بر نهاد بر سایر مسائل نظیر نظارت، شفافیت، پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری و ... نیز تأکید می‌گردد.

در چند دهه اخیر، تعدادی از شاخص‌های مطلوب نهادی و حکمرانی و دستاوردهای نسبتاً مطلوب اقتصادی و اجتماعی در استان سیستان و بلوچستان تحقق یافته است. اما با این وجود، با رویکرد واقع‌بینانه باید گفت که در ارتباط با شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی، استان سیستان و بلوچستان دارای فاصله‌های نسبتاً جدی با نقطه مطلوب هستند به‌طوری‌که مردم این مناطق و دارای نوعی احساس تجربه تبعیض‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هستند. به‌طور مثال با استناد به آمارهای مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۸ نرخ بیکاری در استان ۱۳/۶ درصد بوده درحالی‌که در همین سال نرخ بیکاری در استان فارس و سمنان به ترتیب ۷، ۸/۲ بوده، که در مقایسه با نرخ ۱۲ کشوری، و در مقایسه با سایر استان‌ها از رقم بالایی برخوردار است، نرخ تورم ۱۲ ماهه منتهی به خرداد ۱۳۹۸ درگاه ملی آمار ایران نیز نشان می‌دهد که استان‌های قم، هرمزگان و کرمان با نرخ تورم ۳۱/۴ درصد، ۳۱/۸ درصد و ۳۲/۲ درصد پایین‌ترین نرخ تورم را نسبت به سایر استان‌ها داشته‌اند در مقابل اما نرخ تورم در سیستان و بلوچستان ۴۲/۸ درصد می‌باشد.

وجود همین تجربه‌های تبعیض و شاخص‌های نسبتاً منفی اقتصادی همچون بیکاری بالا، شکاف طبقاتی بالا، استانداردهای پایین رفاهی و غیره سبب شده‌اند که در تعدادی از شهرهای این استان با بی‌ثباتی‌ها و اعتراضات مردمی روبرو شود. به باور کارشناسان محلی، سیستان و بلوچستان به سبب‌داران بودن معادن و نوار مرزی هزار و ۳۰۰ کیلومتری می‌تواند ضمن پاسخگویی به نیاز اشتغال استان، بخشی از نیروی کار خود را از استان‌های مجاور تأمین کند، اما اکنون برعکس است و بسیاری از جوانان این استان برای اشتغال به استان‌های دیگر مهاجرت کرده‌اند.

لذا وقوع این مشکلات می‌تواند پژوهشگران را ملزم به پژوهش‌های آسیب‌شناختی پیرامون ریشه‌های احتمالی بی‌ثباتی در آینده و ارائه راهکارها کند. بنابراین در این پژوهش مسأله تحقیق آن است که از منظر شاخص‌های نظری نهادگرایی جدید مهم‌ترین جنبه‌های توسعه‌ای و آسیب‌پذیری‌های امنیتی و سیاسی استان سیستان و بلوچستان کدامند؟

پیشنه پژوهش

چگینی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «نقش دین اسلام در همگرایی قوم بلوچ و تأثیر بر امنیت اجتماعی استان سیستان و بلوچستان» بیان می‌کنند هدف از این تحقیق تبیین نقش دین اسلام در همگرایی قوم بلوچ و تأثیر آن بر امنیت اجتماعی استان سیستان و بلوچستان بوده است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی و از نظر روش تحلیلی توصیفی و جامعه آماری به صورت تمام شمار بوده و نتایج به‌دست‌آمده عبارت است از دین اسلام به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه همگرایی قوم بلوچ از طریق، اصول دین مشترک بین

شیعه و سن - اعتقاد به پیامبر مشترک - اعتقاد به قاعده نفی سبیل - اعیاد مشترک دینی و... در همگرایی قوم بلوچ تأثیر دارد. این مقاله صرفاً به زمینه‌های توسعه اجتماعی توجه نشان داده است.

کریم‌زاده، کریم‌زاده (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی میزان توسعه یافتگی شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان به لحاظ برخورداری از خدمات رفاه اجتماعی» بیان می‌کند پژوهش حاضر با هدف بررسی سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان به لحاظ داشتن خدمات رفاه اجتماعی انجام گرفته است. جامعه آماری تحقیق مشتمل بر ۱۹ شهرستان با توجه به تقسیمات سیاسی اداری در سال ۱۳۹۵ می‌باشد. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و مدل‌های مورد استفاده جهت رتبه بندی شهرستان‌های استان، تکنیک‌های تاپسیس و موریس می‌باشند. نتایج نشان می‌دهد که با توجه به معیارهای در نظر گرفته شده برای سطح بندی شهرستان‌ها، بر اساس شاخص موریس به ترتیب شهرستان‌های زاهدان، زابل، نیکشهر و ایرانشهر برخوردارترین و شهرستان‌های فنوج، قصرقند، مهرستان و میرجاوه کم برخوردارترین شهرستان‌های استان می‌باشند. از مهمترین تفاوت‌های این مقاله نوع روش و حوزه مورد مطالعه آن می‌باشد.

مالکویچ و همکاران در پژوهش خود تحت «عنوان ظرفیت نهادی برای توسعه منطقه‌ای در کرواسی در سطح شهرستان» بیان می‌کند پژوهش حاکی از آن است که ظرفیت نهادی در میان مجموعه عوامل تأثیرگذار برای استفاده کارآمد از منابع مالی در توسعه منطقه‌ای و محلی یکی از پیش شرط‌های اصلی است.

دنسون و ویتام (۲۰۲۰) در تحقیقی با عنوان حاکمیت منطقه‌ای، نهادها و توسعه بیان می‌کنند بسیاری از مناطق جهان صنعتی، و به ویژه در اروپا، در حال حاضر دو موازی را تجربه می‌کنند از مهمترین تحولات اهمیت سیاسی روزافزون سطح منطقه‌ای و گسترش ابتکارات منطقه‌ای در ارتقای اقتصادی. هر دو پیامدهای مهمی برای توزیع دارند ظرفیت نهادینه شده برای تصمیم‌گیری و تأثیرگذاری در مورد آینده بلندمدت و توسعه یک محل خاص به طور خلاصه این تحولات بر الگوهای حکمرانی منطقه‌ای تأثیر خواهد گذاشت.

لکشمین، باتن (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان نهادها و توسعه منطقه‌ای بیان می‌کنند آدام اسمیت، فیلسوف اخلاق قرن هجدهم، اهمیت نهادها را در فرآیندهای توسعه اقتصادی برجسته کرد. رونالد کوز، اقتصاددان برنده جایزه نوبل، این موضوع را از نظر نقش مؤسسات در ایجاد بازارهای موفق تکرار کرد. در طول سال‌ها، تحلیل‌گران اجتماعی - اقتصادی از ویلن، از گالبریث تا ویلئامسون به ماهیت نهادها و نقش پیوسته در حال تغییر آن‌ها در فرآیند توسعه توجه کرده‌اند. با این حال، توسعه اقتصادی منطقه‌ای در این زمینه کمتر مورد توجه قرار گرفته است. هدف این فصل بررسی ماهیت برخی از این شبکه‌های رسمی و غیررسمی نهادی و بررسی نقش آنها در فرآیند رشد منطقه‌ای است. مفهوم نهاد در اینجا به عنوان آنچه معمولاً در ادبیات اقتصاد نهادی جدید یافت می‌شود در نظر گرفته می‌شود و بنابراین نهادهای غیررسمی و همچنین نهادهای قانونی را در بر می‌گیرد.

در پایان در مقام نقد تحقیق‌های بالا می‌توان گفت هیچ کدام بصورت جامع و کامل به بحث آسیب‌شناسی برنامه توسعه استان سیستان و بلوچستان نپرداخته است. نوآوری و اهمیت پژوهش حاضر از چند زاویه است: نخست توجه نشان دادن به علل تداوم آسیب‌های سیاسی و امنیتی؛ زیرا پایان دادن به هر آسیب مستلزم شناخت دقیق عوامل تداوم بخش آسیب‌ها است. دوم به کارگیری چهارچوب نظری نهادگرایی برای تحلیل علل تداوم آسیب‌ها؛ سوم روزآمدبودن مسأله پژوهش و کاربردی بودن نتایج برای تصمیم‌گیرندگان سیاسی در ایران.

مبانی نظری

آسیب‌شناسی از واژگان رایج در علوم پزشکی در جایگاه خاستگاه اصلی آن - و نیز علوم اجتماعی می‌باشد و در معنای لغوی آن، اختلاف نظر چندانی در میان محققان مختلف دیده نمی‌شود. آسیب در لغت به معنای رنج و وقفه است و همراه با واژه «شناخت» به مطالعه بی‌نظمی‌ها و نابسامانی‌ها اطلاق می‌شود (آریانپور کاشانی، ۱۳۷۰: ۲۱۵)، این مفهوم، همراه با پسوند اجتماعی به معنای شناخت علمی ناترازمندی‌های محیط اجتماعی است و دارای گسترده‌ای بسیار وسیعی است (ساروخانی، ۱۳۷۵: ۷۱۶). بر این مبنا گفته شده است، بررسی اینکه چرا اهداف یک برنامه محقق نشده است، به معنای آسیب‌شناسی آن برنامه است (مساواتی آذر، ۱۳۷۴: ۳). هدف از مطالعات آسیب‌شناسانه در حوزه‌های علوم مختلف، تکمیل و یا تأمین فرآیندهای سه‌گانه شناسایی، تشخیص،

پیشگیری و یا درمان می‌باشد که برآیند این فرآیند، پیشنهاد راه حل‌های مناسب برای رفع آسیب‌ها است. موقعیت آسیب‌پذیر، به موقعیتی اطلاق می‌شود که مستعد خسارت و تخریب باشد. بنابراین در مفهوم آسیب‌شناسی نسبت به یک موضوع خاص، باید در پی آن باشیم که کدام عوامل، موضوع مورد بررسی را با آسیب و شکست مواجه می‌سازد. «آسیب» در این تحقیق به معنای «اختلال در اجرایی شدن هر سیاست یا ایجاد مانع برای اجرای کامل آن» می‌باشد و «آسیب‌شناسی فرایند تحقق سیاست‌ها» شامل شناخت مواردی است که علی‌رغم وجود سیاست‌ها و قوانین، مانع از اجرای کامل آن‌ها توسط دستگاه‌های اجرایی می‌شوند. یکی از مکتب‌های که توانسته آسیب‌شناسی درستی از وضعیت و ساختار سیاسی و اقتصادی جامعه ارائه دهد مکتب نهادی است. نهادگرایی جدید توانسته است با ارائه منطقه معینی از آزادی انسان، ضمن برقراری تطابق بیشتر با واقعیت، در تبیین آنکه چرا برخی جوامع توسعه یافته و برخی توسعه نیافته‌اند گام‌های مؤثری بردارد. از این منظر، به منزله الگوی تبیینی، که تلفیقی از الگوهای تبیینی موجود است، اعتبار بالایی دارد. ضمن آنکه این الگو در فهم و مهار پدیده‌های اجتماعی می‌کوشد و از این منظر آن را براساس معیارهای قدرت پیش‌بینی و نیز اجماع میان صاحب‌نظران را دآوری می‌کند. نهادگرایی جدید، در حکم یک دستگاه نظری در مراحل اولیه شکل‌گیری، نیازمند گسترش شاخه‌های آن در حوزه‌های گوناگون است. از این رو، کاستی‌هایی دارد که بی‌شک مسیر آینده آن نحوه ارزیابی‌اش را تعیین خواهد کرد (نورث، ۱۳۸۵).

مکتب نهادی نقش مؤسسات و نهادها را در زندگی اقتصادی مورد تأکید قرار می‌دهد. "نهاد" تنها یک مؤسسه برای انجام هدف خاصی نظیر تعلیم، هماهنگی، خدمات اقتصادی، اتحادیه و یا بانکی نیست؛ بلکه الگوی متشکل از رفتار جمعی یا گروهی است؛ که به‌عنوان جزء و بخش اساسی یک فرهنگ پذیرفته می‌شود. نهاد شامل رسوم، عادات اجتماعی، قوانین، روش‌های فکری و به‌طور کلی روش زندگی است. نهادگرایی به عنوان یک نظریه و روش، موضوع مطالعه خود را نهادهای سیاسی قرار می‌دهد، و بر این باور است که این نوع مطالعه نقشی اساسی در هویت رشته‌ی علوم سیاسی دارد. حامیان این رهیافت، قواعد و رویه‌های قانونی را متغیر اساسی مستقل، و کارکرد و ذات دموکراسی‌ها را متغیر وابسته در نظر می‌گیرند و معتقدند که قواعد رفتار را تجویز می‌کند. براساس این مباحث، این دو متفکر در اواخر دهه‌ی ۱۹۹۰، از نهادگرایی جدیدی بحث کردند که عمل جمعی را مرکز تحلیل خود قرار می‌دهد (همان). الاندز شش ویژگی را برای نهادگرایی جدید بر می‌شمارد. ۱. که در آن تمرکز بر سازمان به تمرکز بر قواعد تبدیل می‌شود. ۲. مفهوم رسمی به مفهوم غیر رسمی نهاد تغییر می‌یابد. ۳. مفهوم ایستا جای خود را به مفهوم پویای نهاد می‌دهد. ۴. ارزش‌های پنهان به موضع ارزشی انتقادی بدل می‌گردد. ۵. به مفهوم کل‌گرایانه با مفهوم ناپیوستگی نهاد جایگزین می‌شود. و ۶. استقلال به ادغام تبدیل می‌شود (لوندس، ۲۰۰۲: ۱۰۲).

از ابتدای ظهور مکتب نهادی دیدگاه‌های متفاوتی در مورد این مکتب بیان شده است. دامنه و وسعت این دیدگاه‌ها چندان وسیع نیست. نهادگرایان جدید مانند نورث معتقدند که در پیشرفته‌ترین اقتصادهای امروزی نیز نشانه‌های کاملی از مکتب اصیل نهادیون دیده می‌شود. مکتب اقتصادی نهادگرایی طی ۱۰۰ سال پیدایش دستخوش تغییرات مهم و تکاملی شده است، بنابراین با توجه به این تغییرات و تحولات و تفاوت دیدگاه‌های اقتصاددانان نهادی، آن‌ها را به ۳ نسل مهم تقسیم‌بندی می‌کنند: نسل اول که بنیانگذاران اصلی مکتب اقتصادی نهادگرایی هستند نظیر ویلن، کاموز و می‌چل - نسل دوم اقتصاد نهادگرایی به ترنهادین معروف بوده و از مهم‌ترین اقتصاددانان این مکتب می‌توان به گالبرایت، میردال و آیزر اشاره کرد.

در مورد مکتب نونهادی به ۲ موضوع بسیار مهم باید توجه کرده نخست اینکه نهادها بخش مرکزی و اصلی نظریه‌های سیاسی عنوان می‌شوند و دوم اینکه می‌بایست به نهادها به عنوان سازنده و شکل‌دهنده سیاست‌ها توجه کرد. معروفترین اقتصاددانان نسل سوم که به نسل جدید نهادگرایی معروف هستند تورث، ویلن‌امسون و رابرت توماس می‌باشند. مکتب نهادگرایی جدید در واقع در ادامه نهادگرایی قدیم و در پی ارائه دلایل علمی و عقلی اقتصادی برای بیان دلیل وجود نهادها و نقش آن‌ها در جوامع، به منظور کاهش هزینه‌های معاملات آن‌ها با تدوین ارتباطات داخلی و تنظیم قوانین و استانداردهای مناسب است. در این پژوهش به نهادها و مؤسسات سیاستگذاری جمهوری اسلامی ایران که تدوین‌کننده ساختار سیاسی استان سیستان و بلوچستان می‌باشد توجه ویژه‌ای شده است.

بحث و یافته‌های تحقیق

شاخص‌های سیاست‌های توسعه‌ای در سیستان و بلوچستان

تقویت توسعه متوازن اجتماعی- اقتصادی، افزایش کیفیت زندگی شهروندان و شناخت محرومیت‌ها برای توزیع خدمات یکی از اصول پایداری شهرهاست (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۴۵).

توسعه، از اوایل قرن نوزدهم آغاز شده و در طول زمان به بخش‌های مختلف جامعه تاثیر گذاشته است. در دهه ۱۹۵۰، بسیاری از کشورها به توسعه اقتصادی و اجتماعی پرداختند، با تمرکز بر صنعت و کشاورزی. در این دوره، پیشرفت‌های چشمگیری در توسعه‌ی صنعتی و کشاورزی رخ داد. با گذشت دهه‌ها، توسعه به زمینه‌های متنوعی از جمله فناوری، آموزش، و بهداشت گسترش یافت و باعث پیشرفت جامعه شد. در دهه ۱۹۶۰، توجه به اصول توسعه در زمینه‌های جدید گسترش یافت و مسیرهای توسعه تنوع بیشتری پیدا کرد. با این پیشرفت، چالش‌های جدیدی همچون تغییرات اقلیمی و نوسانات قیمت‌ها بر سر راه توسعه قرار گرفتند. در دهه ۱۹۷۰، توسعه به سمت اهمیت‌دهی به ابعاد محیطی و انسان‌محور گرایش یافت. مسائلی چون کاهش فاصله‌های اقتصادی و اجتماعی و توسعه پایدار بیشتر به مقوله‌های توسعه پرداخته شد. در دهه ۱۹۸۰ و پس از آن، مدل‌ها و راهبردهای توسعه بیشتر تنوع یافت. بسیاری از کشورها با توجه به شرایط خاص خود، مسیرهای مختلفی در راستای توسعه اقتصادی و اجتماعی خود انتخاب کردند (افتخاری و توکلی، ۱۳۸۱: ۲۶).

شاخص توسعه انسانی

در سال ۱۳۹۷، شاخص توسعه انسانی در بخش «امید به زندگی» در کل کشور ۸۱۲ است؛ در حالی که این رقم در تهران (رتبه اول) معادل ۸۳۴،۰ و در استان سیستان و بلوچستان (رتبه ۳۱^{ام}) ۷۱۸ است. همچنین شاخص توسعه انسانی در بخش «آموزش» در کل کشور ۸۱۷،۰ است؛ در حالی که این رقم در تهران (رتبه اول) معادل ۸۹۲،۰ و در استان سیستان و بلوچستان (رتبه ۳۱^{ام}) ۶۲۲،۰ است که به خوبی سطح نابرابری آموزشی را در سطح استان با متوسط کشور نشان می‌دهد. در سال ۱۳۹۷، شاخص توسعه انسانی در بخش «درآمد سرانه» در کل کشور ۶۲۳،۰ است؛ در حالی که این رقم در تهران (رتبه اول) معادل ۷۳۳،۰ و در استان سیستان و بلوچستان (رتبه ۳۱^{ام}) ۴۵۵،۰ است. در این بخش، بیشترین شکاف (از بین سه شاخص توسعه انسانی) بین استان و متوسط کشور مشاهده می‌شود. هدف دوم از مطالعات توسعه انسانی، ارتقای متوازن ابعاد سه‌گانه شاخص توسعه انسانی در بین استان‌های کشور و کمتر شدن فاصله استان‌های کمتر برخوردار از استان‌های برخوردارتر است؛ به نحوی که فاصله عملکرد استان‌های کشور در هر یک از ابعاد سه‌گانه شاخص توسعه انسانی شامل امید به زندگی، آموزش و درآمد سرانه ناخالص ملی در سال ۱۴۰۴ بهبود یابد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸: ۲).

آموزش از دیگر ارکان اصلی شاخص توسعه انسانی است که زیرشاخص‌های بسیاری دارد. بر اساس آخرین گزارش توسعه انسانی، نرخ باسوادی افراد بالای ۱۵ سال در ایران، ۵/۸۵ درصد است. «میانگین سال‌های تحصیل جمعیت بزرگسال» و سال‌های موردانتظار کودکان در سن ورود به مدرسه دو زیرشاخص مهم در این بخش هستند. اگر چه وضعیت کشور در این زیرشاخص نسبتاً مناسب ارزیابی می‌شود اما در استان سیستان و بلوچستان این وضعیت مساعد نیست.

شاخص توسعه فرهنگی و اجتماعی

محرومیت، خود مفهومی نسبی است که ممکن است در مکان‌ها و زمان‌های متفاوت، تعاریف متفاوتی داشته باشد. از این رو فقر را می‌توان به معنای ناتوانی در تأمین نیازهای اساسی زندگی از قبیل خوراک، پوشاک، مسکن، معیشت خانواده و... می‌باشد (ارضروم چیلر، ۱۳۸۴).

استان سیستان و بلوچستان در دو دهه اخیر با رشد نسبی شهرنشینی و ظهور ناخواسته شهرهای کوچک و روستا - شهرها مواجه بوده است. در این استان شهر زاهدان به دلیل سیاست تمرکز در مرکز استان به عنوان یک شهر برتر، نفوذ و تسلط خود را از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ حفظ نموده است؛ به گونه‌ای که طی سال‌های مذکور جمعیت زاهدان از مجموع جمعیت سایر شهرهای استان بیشتر بوده و با تمرکز امکانات تخصصی، اقتصادی و سیاسی نظام شهری و منطقه‌ای را تحت الشعاع خود قرار داده است. شهر

زاهدان با تجمع کالاها و خدمات، مراکز اداری، آموزشی و ... و به علت کمبود امکانات در شهرها و سکونتگاه‌های کوچکتر، توزیع امکانات و خدمات‌رسانی به شهرهای استان را بر عهده دارد. در سال‌های اخیر علی‌رغم افزایش تعداد شهرهای کوچک و رشد نسبی شهرنشینی، این رشد با آهنگ منظم و سلسله‌مراتبی بین نقاط شهری اتفاق نیفتاده و علاوه بر گسیخته شدن شبکه شهری، سلسله‌مراتب شهری نامنظمی را برای استان رقم‌زده است. این مسأله ضرورت توجه به کاهش نابرابری و عدم تعادل حاکم در سلسله‌مراتب شهری استان سیستان و بلوچستان را به عنوان یکی از استان‌های محروم و توسعه نیافته کشور مطرح می‌نماید.

از نظر تاریخی دو ناحیه سیستان و بلوچستان زمینه‌ساز تشکیل و شکل گرفتن استان سیستان و بلوچستان شده‌است که بخش‌های زابل و نهرهای اطرافش مربوط به سیستان و بقیه شهرها از زاهدان تا چابهار مرتبط با بخش بلوچستان می‌باشند (سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸: ۱۶). در این استان بدلیل این پهنای جغرافیایی ناحیه فرهنگی خاصی را مشاهده می‌کنیم. از بخش سیستان که شامل زابل و مرکزیت آن می‌باشد به‌عنوان ناحیه‌ای فرهنگی سیستان و بخش بلوچستان و ناحیه فرهنگی آن قوم بلوچ را در درون خود جای داده است. از سرزمین و بخشی که بلوچ‌ها در آن ساکن هستند به‌عنوان بلوچستان ایران یاد می‌شود. چراکه این منطقه بین سه کشور افغانستان، پاکستان و ایران تقسیم شده‌است. این منطقه از نظر وسعت دومین منطقه‌ی بلوچ نشین ایران می‌باشد که در آن نوعی عدم تجانس مذهبی، قومی به نسبت سایر بخش‌های مرکزی و شمالی ایران قابل‌مشاهده است. در این زمینه علاوه بر عوامل جغرافیایی، عوامل انسانی فراوان مؤثر است. به‌گونه‌ای که این منطقه به واسطه بیابان‌ها و دشت‌های لوت و مرکزی ایران از مرکز ایران فاصله دارد و همین زمینه‌ساز آن شده‌است که بدلیل بعد مسافت و حجم ارتباطات و فرآیند ادغام اجتماعی اقوام مختلف، بلوچ‌ها در سرنوشت ملی کمتر شریک شده و اساساً در حوادث بسیار بزرگ در ایران و جامعه ملی ایران نقش قابل‌توجهی نداشته باشند (اطاعت و موسوی، ۱۳۹۰: ۴۳). از طرف دیگر بلوچ‌ها پیرو مذهب حنفی اهل سنت هستند، در حالی که مردم ناحیه سیستان شیعه اثناعشری می‌باشند و از این رو گرایش‌های مذهبی هرکدام متفاوت می‌باشد. مردم سیستان به جمهوری اسلامی و ایدئولوژی آن متمایل هستند ولی اهل سنت بلوچستان متأثر از فرهنگ سنی پاکستان می‌باشند. این مسأله موجب بروز شکاف مذهبی علاوه بر اختلاف قومی در منطقه شده است.

متغیرهای تأثیرگذار بر فرهنگ و توسعه

مهاجرت افغان‌ها: حضور افغان‌هایی که هر ساله به صورت غیرقانونی از مرزهای شرقی وارد کشور می‌شوند، عامل دیگری است که ترکیب جمعیتی و مذهبی منطقه را تغییر می‌دهد. سکونت آن‌ها در استان سیستان و بلوچستان علاوه بر آثار زیان بار اجتماعی مانند افزایش قاچاق مواد مخدر و سوخت تبعات امنیتی نیز برای کشور در پی دارد.

انزوای جغرافیایی: منطقه بلوچستان به عنوان بخش بزرگی استان سیستان و بلوچستان که بیش از ۶٪ وسعت کشور را تشکیل می‌دهد به دلایلی از جمله دور افتادگی، در حاشیه بودن و به ویژه فاصله فضایی این استان با مناطق مرکزی به واسطه وجود دو دشت بزرگ دشت لوت و دشت کویر با انزوای جغرافیایی مواجه است. این موضوع عملاً باعث واگرایی عمیق بلوچ‌ها از نظر سیاسی نسبت به حکومت مرکزی شده است. در عوض آن‌ها به لحاظ فرهنگی و اجتماعی تمایل بیشتری نسبت به آن سوی مرزها و بلوچستان پاکستان شده‌اند.

شاخص توسعه اقتصاد

استان سیستان و بلوچستان در این رتبه‌بندی با متوسط نرخ مشارکت، ۷/۳۱ درصد در جایگاه آخر قرار گرفته است و با توجه به نرخ رشد نمایی منفی استان در این بازه زمانی، می‌توان نتیجه گرفت که به دلایل متعددی همچون: نرخ بیکاری بالا، مدت زمان زیاد برای یافتن شغل مناسب، عدم همخوانی سیاست‌های اشتغالزایی با عقاید مردم بومی و ... ساکنین استان تمایل خود را برای شرکت در نظام تولید از دست می‌دهند.

استان سیستان و بلوچستان با متوسط نرخ بیکاری ۱۴/۱٪ رتبه ۲۸ام را کسب کرده است. از آنجا که ماهیت این شاخص منفی بوده و هر چه مقدار عددی این شاخص افزایش یابد، شرایط استان نامطلوبتر است، در تحلیل رشد نمایی نیز باید به این نکته اشاره کرده که اگر مقدار رشد نمایی این شاخص مثبت باشد به معنی آن است که نرخ بیکاری در حال افزایش بوده و برنامه‌ریزی برای

منحرف ساختن روند پیشرو امری ضروری است. در استان سیستان و بلوچستان نیز نرخ رشد ۴/۲٪ است که حاکی از روند افزایشی این شاخص از سال ۱۳۹۵ تا سال ۱۳۹۸ می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹:۶۹).

ظرفیت‌های اقتصادی

وجود مرزهای آبی و خاکی گسترده، داشتن سابقه تاریخی در زمینه مبادلات و تجارت و قرارداشتن در مهمترین مسیر تجاری دنیای قدیم (جاده ابریشم) و نیز مراودات قومی و فرهنگی مرزنشینان استان با کشورهای همسایه، سکونت ۵۱٪ از جمعیت استان در مناطق روستایی و وابستگی اقتصاد استان به کشاورزی و شیلات، دسترسی به آب‌های آزاد بین‌المللی خارج از تنگه هرمز و امکان ارتباط با کشورهای شرق آسیا، شبه‌قاره هند، شیخ‌نشین‌های حاشیه خلیج فارس و بازارهای آفریقا، وجود منطقه تجاری-صنعتی آزاد چابهار، داشتن ذخایر معدنی گسترده، داشتن پتانسیل بالای تولید انرژی‌های نو و پاک، داشتن پتانسیل تاریخی و طبیعی بالا برای جذب گردشگر (مناطقى چون دریای بزرگ عمان، کوه تفتان، مناطق تاریخی مثل شهر سوخته، کوه خواجه، مناظر هامون و هیرمند و...) از پتانسیل‌های منحصر به فرد این استان در حوزه اقتصاد، صنعت و گردشگری است (سپهری راد و همکاران، ۱۳۹۱:۵۶۲). اما مجموع آمار موجود حاکی از آن است که وضعیت اقتصادی استان، برغم پتانسیل‌های اقتصادی آن، در شرایط مطلوبی قرار ندارد. در ادامه به معرفی مهمترین مسائل و چالش‌های استان در حوزه سیاست اقتصادی، صنعتی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

عدم استفاده بهینه از مرز و منطقه آزاد برای تجارت و ترانزیت کالا

یکی از مزایای نسبی استان، ترانزیت کالا و تجارت آن به کشورهای همسایه از جمله پاکستان و افغانستان است. طبق آمار سازمان صنعت، معدن و تجارت استان، در ۳ ماهه اول سال ۱۳۹۷ حدود ۱۸۰ میلیون دلار صادرات غیرنفتی از مرزهای استان صورت گرفته است که صادرات کل کشور در دوره مشابه ۱۰۸۶۷ میلیون دلار بوده است. بنابراین، نزدیک به ۱،۳٪ از کل صادرات کشور از مبادی گمرکی و بازارچه‌های مرزی استان سیستان و بلوچستان صورت گرفته است. این امر نشان‌دهنده این موضوع است که از پتانسیل‌های این استان به خوبی استفاده نشده است. ضمن اینکه از ۱۴۰ میلیون دلار صادرات استان، نزدیک به ۵۰٪ آن از بازارچه‌های مرزی صورت گرفته که این امر اهمیت و جایگاه ویژه بازارچه‌ها مرزی را نشان می‌دهد. حدود ۹۸٪ صادرات استان به مقاصد کشورهای پاکستان (۵۳٪) و افغانستان (۴۵٪) بوده است؛ بازاری ۲۱۰ میلیون نفری که در صورت بکارگیری تمهیدات لازم، ظرفیت صادراتی بیش از مقدار فوق‌الذکر دارد (سازمان صنعت و معدن، ۱۳۹۷: ۱۶).

نگاهی به آمار صادرات غیرنفتی طی چند سال گذشته حاکی است که این میزان روبه‌رشد بوده و سهم بازارچه‌های مرزی نیز در این فرایند روبه‌فزونی بوده است. با این حال به نظر می‌رسد با توجه به نزدیکی این استان به دو بازار بسیار بزرگ، میزان ۵۰۰ میلیون دلاری صادرات غیرنفتی سالانه از مرزهای استان، بنا به دلایلی، کمتر از میزان بالقوه آن است. یکی از دلایل این امر، عدم توازن جدی در تعداد مرزهای رسمی و بازارچه‌های مرزی بین غرب و شرق کشور است که این امر باعث ادامه ناامنی و همچنین عدم استفاده بهینه از ظرفیت‌های مرزهای شرق کشور شده است. یکی از علل عدم توسعه مرزها در شرق کشور، وجود نگاه امنیتی به استان در طول سال‌های گذشته بود که حتی به انسداد مرزها و دیوارکشی در طول مرز نیز انجامیده است. بنابراین، به نظر می‌رسد با توجه به پتانسیل‌های موجود مبادلات تجاری و ترانزیت کالا در استان، عملاً حجم مبادلات تجاری صورت گرفته از مرزهای استان قابل توجه نیست و می‌توان آن را یکی از مسائل اصلی استان قلمداد نمود که در صورت حل آن، ارزش افزوده استان افزایش یافته و مسئله بیکاری استان نیز تا حدودی مرتفع می‌گردد. در صورت بهبود وضعیت تجارت و ترانزیت کالا از مرزهای استان، معیشت مرزنشینان نیز بهبود یافته و از مهاجرت آن‌ها به حاشیه شهرهای بزرگ جلوگیری به عمل خواهد آمد. این امر هم از نظر امنیت مرز و هم از نظر مسائل و آسیب‌های اجتماعی احتمالی ناشی از حاشیه‌نشینی این افراد، دارای اهمیت بسزایی است. با توجه به مسئله جدی کم‌آبی در استان، بهره‌گیری از این مزیت نسبی استان باید یکی از اولویت‌های اصلی توسعه در این استان باشد. در واقع، یکی از موتورهای اصلی رشد و توسعه در استان می‌تواند تجارت و ترانزیت کالا از مرزهای استان باشد.

بخش دیگری که یکی از پتانسیل‌های اصلی استان در صادرات، واردات و ایجاد اشتغال است، منطقه آزاد چابهار است. منطقه آزاد چابهار با وجود اینکه در سال ۱۳۷۲ تأسیس شده، اما تاکنون به اهداف خود که تبدیل شدن به هاب اصلی منطقه است، نرسیده و ظرفیت‌های عظیم این منطقه بدون استفاده مانده است. بندر چابهار، تنها بندر اقیانوسی ایران و کوتاه‌ترین راه ارتباطی به کشور های آسیای مرکزی و افغانستان به دریاها و آزاد و همچنین کوتاه‌ترین مسیر ترانزیتی محور شرق ایران را داراست. از دیگر مزیت های این منطقه می‌توان به مجاورت با خط لوله گاز صلح (ایران-هند)، داشتن منابع عظیم شیلات دریایی و امکانات پرورش آبزیان و پتانسیل طبیعی بالا در جذب گردشگر اشاره کرد. اما به علل متفاوت از جمله مدیریت‌های نادرست، ظرفیت جذب پایین سرمایه‌گذاری، عدم نگاه توسعه متوازن بین مناطق مرزی شرق و غرب کشور، نبود زیرساخت‌های لازم در بخش صنعتی-تجاری و گردشگری منطقه، تاکنون پتانسیل‌های منطقه به فعلیت در نیامده است.

عدم استفاده بهینه از ظرفیت صنعت و معدن استان

با توجه به عقب‌ماندگی تاریخی استان و همچنین پتانسیل تجاری و بازرگانی آن در گذشته، می‌توان گفت توسعه صنعتی در این استان اتفاق نیفتاده است. بخش صنعت و معدن استان در حدود ۵٫۶٪ از میزان اشتغال و همچنین ۱۱٪ از میزان تولید ناخالص داخلی استان را تشکیل می‌دهد. این آمار نشان از آن دارد که بخش صنعت و معدن استان ضعیف بوده و استراتژی‌های توسعه صنعتی باید در قالب ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های واقعی استان برنامه‌ریزی شود. برغم وجود پتانسیل‌های فراوان و جذاب در بخش معادن استان، سهم این استان در ارزش افزوده بخش معدن در سال ۱۳۹۷ بسیار ناچیز و در حدود ۰٫۸٪ بوده است (سالنامه اماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸: ۴۳). عدم توسعه بخش معدن، یکی از مسائل اساسی استان است که در صورت بکارگیری تمهیدات لازم می‌تواند ارزش افزوده و اشتغال قابل توجهی را برای استان به همراه داشته باشد. توسعه بخش معدن، در کنار توسعه و تسهیل مبادلات تجاری از مرزهای استان، می‌تواند دو موتور رشد اقتصادی در استان باشند.

از جمله علل پایین بودن سرمایه‌گذاری در بخش معدن (از جمله اکتشاف و بهره‌برداری)، ترکیبی از موانع قانونی و نبود زیرساخت های فیزیکی لازم در این زمینه است. در واقع، وثیقه لازم برای شروع اکتشاف یک معدن بسیار بالا بوده و عملاً تأمین آن توسط بخش خصوصی بومی غیرممکن است. مورد دیگر، بالا بودن بهره مالکانه جهت استخراج معادن و بهره‌برداری از آنهاست که عملاً با کاهش سود مورد انتظار سرمایه‌گذاران، انگیزه آن‌ها را برای ورود به این بخش به شدت کاهش داده است. و در نهایت، بنا به دلایل امنیتی، روادید کارشناسان و مهندسان شرکت‌های خارجی فعال در این حوزه قابلیت تمدید نداشته و یا عملاً با تأخیری طولانی همراه است که در نهایت منجر به مکانیسم غیرانگیزشی برای شرکت‌های خارجی جهت همکاری با شرکت‌های داخلی در این زمینه می‌شود. در نتیجه، تکنولوژی‌های پیشرفته‌تر در زمینه کشف و بهره‌برداری معادن عملاً با مشکل ورود مواجه خواهند بود. در مجموع، بالا بودن هزینه‌های مبادلاتی در بخش معدن، توسعه این بخش را عملاً غیرممکن ساخته است. البته به تازگی در استانداری، دفتر حمایت و جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی به منظور پیگیری و رفع این مشکل راه‌اندازی شده است.

جدول ۱- ظرفیت‌های و پتانسیل‌های اقتصادی منطقه

ظرفیت‌های اقتصادی منطقه	قابلیت ترانزیتی استان به دلیل وجود مرز و مناطق مرزی
	دارا بودن پهنه های وسیع در استان با قابلیت توسعه صنایع انرژی بر
	قابلیت های موجود در بندر کنارک به عنوان گلوگاه بندری و گمرکی استان
	وجود سواحل مکران و فضای بسیار مناسب موجود در این منطقه برای ایجاد بنادر
	مناطق آزاد تجاری و صنعتی با هدف دسترسی کشورهای محصور در خشکی در آسیای مرکزی و قفقاز و نقش بسیار مؤثر ترانزیتی این منطقه
	-احداث راه ترانزیتی در طرح توسعه محور شرق
	وجود فرودگاه بین المللی زاهدان و چابهار

علل عدم توسعه

امنیت یکی از زیرساخت‌های مهم توسعه است که متأسفانه استان سیستان و بلوچستان از سال‌های گذشته با مسئله پایین بودن ضریب امنیت مواجه بوده است. چالش امنیت در استان بدین معناست که شهرهای مرزی منطقه با طیفی از ناامنی‌های ناشی از خشونت و تروریسم و بیش از آن احساس خشونت مواجه هستند. در برخی از شهرهای مرزی استان (مثل سراوان)، ممنوعیت‌های تردد در شب به دلیل چالش‌های امنیتی برقرار است. بخشی از این پایین بودن ضریب امنیت، مبتنی بر واقعیت و ناشی از تجربه های پیشین در زمینه بمب‌گذاری و تروریسم گروه‌هایی مثل جندالله است. بخشی نیز بر ساخته رسانه‌ها و افکار عمومی بوده و به نوعی برجسته‌سازی این ناامنی است. اما به هر جهت، این معضل موجب تقویت نگاه‌های امنیتی از سوی سیاستگذاران و غلبه نیرو های نظامی و امنیتی در معادلات استان شده و عامل مهمی در توسعه نیافتگی استان است. شکل‌گیری این معضل را می‌توان در چند عامل مهم جستجو کرد: اول، همجواری استان با کشورهای پاکستان و افغانستان که خود با چالش تروریسم و افراطیگری مذهبی مواجهند، موجب شده تا مرز (که در حالت عادی می‌تواند یک فرصت باشد) برای این استان بدل به یک تهدید شود. دوم، قاچاق انسان و کالا از مرزها، مخاطرات زیادی به وجود آورده و بویژه ترانزیت مواد مخدر، درگیری‌های دائمی نیروهای انتظامی با اشرار و قاچاقچیان را در پی دارد. سوم، تضادهای قومی و مذهبی در استانی که اکثریت آن را بلوچ‌ها و اهل سنت تشکیل می‌دهند، بویژه با توجه به چالش‌های قومی و مذهبی در منطقه خاورمیانه، به نوبه خود می‌تواند زمینه ساز خشونت باشد. چهارم، غلبه بیش از حد نیروهای نظامی و امنیتی در استان نیز، مزید بر علت است و گاهی منجر به تحریک ساکنان بومی می‌شود.

کشور ایران به عنوان یک حکومت ملت پایه با برخورداری از اقوام مختلف، یکی از فضاهایی است که مسأله قومیت در آن اهمیت داشته است. اقوام مختلف ایرانی در جداره‌های مرزی اسکان یافته‌اند که عقبه آن‌ها در ورای مرزها و بیرون از حوزه نفوذ و اثرگذاری حاکمیت ملی قرار دارد. به نظر می‌رسد همانند بیشتر کشورهای غرب آسیا به هر میزان که از مرکزیت کشور به پیرامون حرکت کنیم، نمادهای همبستگی ساز ملی میان اقوام تا اندازه‌ای ضعیف می‌شود (متقی دستنئی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳). در برخی مناطق از مناطق ایران که بیشتر مبتنی بر اقوام با مذاهب اقلیت است و دنبله جمعیتی آن‌ها به خارج از کشور کشیده شده، بحران‌هایی وجود داشته که یکپارچگی سرزمینی کشور را در مقاطع خاص تاریخی که حکومت مرکزی تضعیف می‌گردد، تهدید می‌کند (متقی دستنئی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳).

امروزه مناطق مرزی، یکی از نقاط حساس کشور به شمار می‌روند. شناخت تأثیر عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بر امنیت این مناطق از اساسی‌ترین نکات در درک آسیب‌پذیری‌های امنیتی به منظور جلوگیری از هرگونه تنش و کنش‌های ضد امنیتی به شمار می‌رود. در این راستا استان سیستان و بلوچستان از استراتژیک‌ترین استان‌های کشور از حیث امنیتی و مرزی است که با چالش‌های عدیده‌ای در خصوص مسائل امنیتی، سیاسی و مرزی مواجه است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که چالش های امنیتی در مرزهای استان سیستان و بلوچستان هم متأثر از ابعاد داخلی و هم ابعاد خارجی است. استان سیستان و بلوچستان در مرزهای جنوب شرقی کشور، در چند سال اخیر به یکی از ناامن‌ترین استان‌های کشور تبدیل شده است. توسعه نیافتگی، حاشیه ای و دور بودن از مرکز، آمیخته بودن جمعیت شیعه و سنی، فعالیت گروه‌های مسلح بلوچ، مرزهای طولانی با کشورهای پاکستان و افغانستان، رواج قاچاق سودآور مواد مخدر، نارضایتی اهالی از مسئولان محلی و حکومت مرکزی و دسترسی آسان به سلاح‌های غیر مجاز، همگی از عواملی معرفی شده‌اند که در تضعیف امنیت این استان مؤثرند. هر چند این منطقه همواره امنیت شکنده‌ای داشته، اما از سال ۱۳۸۴ با گروگان‌گیری و قتل و ترورهای گروه‌های تروریستی (مانند گروه جندالله)، این استان به درگیری بزرگ برای مقامات امنیتی و قضایی کشور تبدیل شده است. امنیت در این منطقه از کشور، نیازمند به همکاری متقابل می‌باشد و بازدارندگی از تهدیدات برای تقویت امنیت مناطق جنوب شرق از طریق رایزنی و همکاری با کشورهای همسایه (پاکستان و افغانستان) امکان‌پذیر می‌باشد که در این راستا، امنیت مناطق مرزی در کشور به معنای امنیت اجتماعات انسانی در داخل مرزهاست. مناطق بی ثبات همجوار ایران به خصوص در مرزهای جنوب شرقی باعث چالش‌های راهبردی شده و عدم رشد فرآیند دموکراسی و ناپایداری حکومت‌های پیرامونی و گسترش اقتدار قومی آن‌ها و نیز وجود بزرگ‌ترین قطب تولید مواد مخدر و انواع قاچاق‌ها در مرزهای شرقی و جنوب شرقی بر آسیب‌پذیری مرزهای جغرافیایی و امنیتی ایران در استان سیستان و بلوچستان افزوده است. یکی از مهمترین مختصات امنیتی عمیق راهبردی خارجی، جمهوری اسلامی ایران، افزایش منازعات مسلحانه فرقه‌ای و گروه‌های

تروریستی است، به طوری که برخی گروه‌های وهابی و سلفی با سازماندهی تشکل‌های سیاسی - نظامی سلفی به صورت مستقیم در ترتیبات امنیتی منطقه‌ای وارد شده‌اند که بیشتر از ابزار و شیوه‌های مبارزاتی غیرقانونی مانند عملیات انتحاری، بمب‌گذاری، گروگانگیری، قتل و ... استفاده می‌کنند.

رویکرد نهادگرا و منطقه سیستان و بلوچستان

براساس شاخص‌های جهانی در مقایسه با کشورهای پیشرفته، ایران یک کشور توسعه نیافته و مناطق مرزی آن دارای حساسیت مضاعف می‌باشد و شاهد یک نوع دوگانگی توسعه در کشور هستیم. توسعه نیافتگی مناطق مرزی ایران معلول تهدید مناطق مرزی برای سرمایه‌گذاری خصوصی و خروج سرمایه بومی از مناطق مرزی، استقرار نظام مرکز پیرامونی در ایران، محدودیت منابع و نامساعد بودن شرایط محیطی و عدم توجه به توسعه زیرساخت‌های توسعه محلی در این مناطق می‌باشد. در نتیجه این مناطق با مشکل بیکاری، فقر، سطح پایین آموزش، مهارت و تخصص و مهاجرت روبه رو می‌باشند. یکی از این مناطق سیستان و بلوچستان است.

رویکرد نهادی، تقویت رهبری محلی - منطقه‌ای را برای مدیریت توسعه به عنوان اقدامی لازم و ضروری می‌نگرد و مدیریت، توسعه منطقه‌ای را به عنوان فرایندی تمرکززدایی - شده و مبتنی بر همکاری عمودی و افقی بین لایه‌های مختلف حکومت و همکاری افقی بین بخش‌های خصوصی و عمومی تعریف می‌کند. همچنین همکاری و تشریک مساعی عوامل و بازیگران محلی با هم پتانسیل و قدرت چانه زنی منطقه را در ارتباط با عوامل سطوح بالاتر مشخص کرده و بر تعدیل چارچوب‌ها، قوانین و مقررات ملی متناسب با شرایط محلی تأثیر می‌گذارد. در عرصه حکمروایی، قدرت شهروندان عموماً از طریق انتخابات، بسیج همگانی و مصرف اعمال می‌شود؛ در حالی که حکومت به صورت رسمی قدرت قانونی، نظامی، سیاسی و مالی را در اختیار دارند. جامعه مدنی نیز از طریق بسیج توده‌ها، لابی کردن در کانون‌های قدرت، رسانه‌ها و جهت دهی به افکار توده‌های مردم در سیاست‌ها و تصمیمات، اعمال قدرت و نفوذ می‌نماید. سرانجام اینکه بخش خصوصی از طریق ابزارهای سرمایه‌گذاری در حوزه‌های مختلف، لابی کردن در کانون‌های قدرت، تبلیغات و منابع مالی که در اختیار دارد در تصمیمات، سیاست‌ها و اقدامات توسعه‌ای اعمال نفوذ و قدرت می‌نماید. منطقه مرزی سیستان و بلوچستان به رغم داشتن پتانسیل درونی و بازیگری مناسب کارگزاران، با توجه به شرایط منطقه‌ای، به علت نگاه امنیتی نیازمند تغییر رویه و تغییر نوع نگاه به منطقه مرزی است.

نتیجه‌گیری

پایه‌های نظری توسعه مناطق مرزی متکی بر نظریه‌هایی هستند که سعی دارند پدیده عدم تعادل منطقه‌ای بین مناطق مرکزی و پیرامونی را تفسیر کنند و برای مشکلات ناشی از این پدیده راه حل‌های توسعه‌ای ارائه دهند. یکی از اهداف انقلاب اسلامی رفع محرومیت از مناطق کمتر توسعه یافته می‌باشد و این مهم از دل مشغولی‌های اساسی دولت‌های پس از انقلاب بوده و در این زمینه گام‌های مهمی نیز برداشته شده است، اما به رقم‌گرایی‌های فوق و با همه تلاش‌های صورت گرفته، هم اکنون حوزه‌های جغرافیایی با اهمیتی چون مناطق و شهرهای مرزی، تفاوت‌های فاحشی از نظر برخورداری از رفاه و توسعه با مراکز عمده جمعیتی دارند، در نتیجه به رغم وجود قابلیت‌های فراوان مناطق مرزی کشور، شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی در آن‌ها در سطح مطلوبی قرار ندارد و این امر موجب شده شهرهای مناطق مرزی از چرخه توسعه باز بمانند، این تفاوت‌های عمده از یک سو به دلیل جوان بودن جمعیت و جذب نشدن نیروی کار به فعالیت‌های مولد و از سوی دیگر به دلیل وجود تقاضا برای تولیدات خارجی که نشأت گرفته از عدم اشباع خواسته‌های مردم از طرق رسمی و قانونی است، ورود کالاها از مجاری غیرقانونی و غیررسمی و سودآوری بیش از حد آن را توجیه می‌کند. همچنین وجود اختلاف فراوان در قدرت اقتصادی دو کشور همسایه که منجر به تفاوت قابل توجه قیمت کالا، خدمات، تسهیلات و بازار کالا در دو سوی مرز می‌شود، باعث خواهد شد تا مرزنشینانی که از توان اقتصادی ضعیف تری برخوردارند، اقدام به عبور کالا از مرز به منظور استفاده از خدمات و تسهیلات موجود در آن سوی مرز کنند و در نهایت این فرآیند منجر به پدیده‌های شومی به نام قاچاق کالا می‌شود. بدین منظور توسعه اقتصادی مناطق مرزی و افزایش رفاه و درآمد

اقتصادی مرزنشینان از طریق فعالیت‌های سالم اقتصادی و حمایت و سرمایه‌گذاری دولت بر قاچاق کالا می‌تواند تأثیر مثبت داشته باشد، از سوی دیگر افزایش فعالیت‌های سالم و سرمایه‌گذاری دولت در مناطق مرزی، مشروط به عدم اختلاف فاحش اقتصادی در دو سوی مرز نیز می‌تواند بر کارکرد ارتباطی مناطق مرزی مؤثر بوده که این امر نیز در کاهش قاچاق کالا تأثیر مثبت دارد، حمایت دولت از سرمایه‌گذاری در صنایع کوچک و تبدیلی در مناطق مرزی، فعال کردن قابلیت‌های توریستی شهرهای مناطق مرزی، ایجاد بازارچه‌های مرزی و ... از جمله روش‌هایی است که می‌تواند در افزایش تعاملات قانونی و کاهش قاچاق کالا مؤثر باشد. در نهایت می‌توان گفت که با توجه به برنامه‌های توسعه پس از انقلاب که نگاهی بخشی به توسعه داشته‌اند، نیاز به برنامه ریزی فضایی و منطقه‌ای ضروری به نظر می‌رسد. چرا که دستیابی به توسعه متعادل اجتماعی - اقتصادی که دولت بار اصلی توسعه را به دوش می‌کشد، اگر غیرمحمول نباشد، در حالی خوشبینانه بدون آمایش سرزمین، امری طولانی و زمان بر خواهد بود، چون سیاست محرومیت زدایی به شیوه کنونی که عدم تعادل‌های موجود و گسترش شکاف روزافزون میان مناطق مرکزی و مرزی را به دنبال داشته است، روشن‌ترین دلیل بر ناکارآمدی این روش هاست.

پیشنهادهای

- انجام مطالعات جامع در زمینه پتانسیل‌های معدنی استان که البته همکاری نهادهای علمی بخصوص دانشگاه را می‌طلبد. برای مثال، هدایت پایان‌نامه‌های دانشکده کارآفرینی به سمت کشف پتانسیل‌های سرمایه‌گذاری استان در بخش صنعت و معدن.
- ایجاد کمپین‌های فرهنگی و هنری با کمک هنرمندان و مطبوعات محلی و کشوری در جهت ترمیم بازنمایی منفی از احساس امنیت در استان و همچنین معرفی پتانسیل‌های گردشگری استان
- ایجاد زنجیره تکمیلی صنایع دستی به منظور پایین آوردن هزینه تمام‌شده و انتقال آن به دیگر نقاط کشور جهت بازاریابی
- ایجاد و افتتاح مرزهای رسمی و بازارچه‌های مرزی بیشتر به منظور تسهیل در امر تجارت، بازرگانی و صادرات
- تغییر نگاه تک‌بعدی امنیتی به استان و انتخاب رویکرد چندوجهی و توسعه‌ای به مسائل استان
- حذف تعیین کشوری فهرست کالاهای وارداتی و تعیین فهرست کالاهای بصورت منطقه‌ای، با توجه به متفاوت بودن نیازهای هر استان و منطقه، و نیز بازبینی محدودیت سقف مبادلات مرزی در بازارچه‌های مشترک مرزی نسبت به بازارچه‌های متفاوت
- بالابردن ظرفیت جذب سرمایه‌گذاری در منطقه چابهار (رفع موانعی مانند نداشتن بندر اختصاصی برای منطقه آزاد چابهار، مشکلات در حمل‌ونقل کالا از بندر شهید کلاتری و بهشتی به منطقه آزاد به دلیل بیرون بودن این بندر از منطقه آزاد)

منابع

۱. اطاعت، جواد؛ موسوی، سیده زهره (۱۳۹۰) رابطه متقابل امنیت ناحیه ای و توسعه یافتگی فضاهای سیاسی با تاکید بر سیستان و بلوچستان، فصلنامه ژئوپولیتیک، ۷(۲۱)، ۷۰-۸۷.
۲. افتخاری، رکن الدین، توکلی، مرتضی (۱۳۸۱). توسعه مردم گرا، ناشر شرکت چاپ و نشر بازرگانی، تهران.
۳. اهنگری، عبدالمجید (۱۳۸۲). تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان لرستان و مقایسه تطبیقی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
۴. تقوایی، مسعود (۱۳۷۹). تحلیلی بر شبکه شهری ایران و روش‌های متعادل سازی آن، رساله دکتری، گروه جغرافیا دانشگاه اصفهان.
۵. حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۰). برنامه ریزی ناحیه ای، انتشارات سمت.
۶. خوب آیند، سعید (۱۳۸۲). فصلنامه تخصصی مسکن و انقلاب، شماره ۱۰۳.
۷. ساروخانی، باقر (۱۳۷۰). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، انتشارات سروش.

۸. سپهری راد، حسین عبدالباست نهتانی فر، محمد علی قصری (۱۳۹۱). استقرار صنایع انرژی بر در سواحل جنوبی استان سیستان و بلوچستان و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی اجتماعی و امنیتی شرق کشور اولین همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت، چالش ها و رهیافت ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۹. فکوهی ناصر، نابرابری و محرومیت زدایی، جلد اول: مبانی نظری، طرح کالبدی منطقه آذربایجان، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
۱۰. گوردن، کریستوفر و ماندی سایمون (۲۰۰۹). دیدگاههای اروپایی سیاست فرهنگی"، ترجمه هادی غبرائی، انتشارات دفتر پژوهش های فرهنگی با همکاری مرکز بین المللی گفتگوی تمدن‌ها.
۱۱. مالشویچ، سینشا (۱۳۹۰) جامعه‌شناسی قومیت، ترجمه پیروز دلیر پور، تهران، نشر آمه.
۱۲. منتقی دستنائی، افشین؛ علیپور، عباس؛ همتی فر، حسین (۱۴۰۱). رابطه بین هویت مذهبی و امنیت در منطقه اورامانات استان کرمانشاه، امنیت ملی. ۱۲ (۴۳). ۲۵۸-۳۱۲.
۱۳. مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸.
۱۴. مساواتی آذر، مجید (۱۳۷۴). آسیب شناسی اجتماعی ایران (جامعه شناسی انحرافات)، تبریز، نوبل.
۱۵. مسئله‌شناسی راهبردی توسعه در استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۵). مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری
۱۶. نظریان، اصغر (۱۳۷۵) جغرافیای شهری ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۷. نوربخش، فرهاد (۲۰۰۲) توسعه انسانی و تفاوت های منطقه ای در ایران، تهران: مجله پژوهش ها و سیاست های اقتصادی، معاونت وزارت اقتصاد و دارایی، شماره ۲۸.
۱۸. نورث، داگلاس (۱۳۸۵) نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی، ترجمه محمدرضا معینی، تهران: سازمان برنامه و بودجه.
۱۹. نیم نگاهی به شاخصهای توسعه استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۰) معاونت اموراتصادی و برنامه ریزی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
20. Danson, M., & Whittam, G. (2020). Regional Governance, Institutions and Development. The Web Book of Regional Science.
21. Lakshmanan, J., & Button, K. J. (2019). Institutions and regional development. In Handbook of Regional Growth and Development Theories.